

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(177)

ROZSNYAI JENŐ

ÉLET ÉS ÁBRÁND.
A PORTUGÁLOK EMLÉKEZETE

1993.

SZEGED

1993.

ÉLET ÉS ÁBRÁND. A PORTUGÁLOK EMLÉKEZETE

Élet és ábránd

Luis de Camoes portugál költő sorsa annyira foglalkoztatta Kemény Zsigmondot, hogy regényében örökitette meg az életét, pontosabban regénytöredékben. Ez a mű az Élet és ábránd, 1842-ben írta.

Mi készítené egy 19. századi magyar írókat arra, hogy több száz évet átugorva Lisszabonról írjon? A mai olvasónak még távolabbiak a szereplők, nem is élő emberek, hanem „ködképek a kedély határán” ahogy Kemény egy másik regénycíme modja.

Ha valahol, itt elmondható, mennyire fontos a stílus! Aki kézbe veszi és olvasni kezdi, rádöbben, mennyire megváltozott a szókincs, a kifejezőkészlet. Ráadásul Kemény már akkoriban sem volt korszerű. Nehézkesen mocorgó körmondatai, már az ő korában sem szerencsés szóhasználata magyarázza, miért nem lehetett soha népszerű. Az íróársak lehet, hogy tisztelték mesterségbeli tudásáért, de olvasni nem nagyon olvasták.

Miért rossz ez? Azért, mert elsikkad a regény értéke. Amíg az olvasó az ómódi szavakon töpreng, a mára helyenként egyenesen érthetetlen szöveget bogozza, elsikkad maga a mű! Pedig kár érte.

Hatalmas tárgyismeret, az életrajz részletes tudása adhatta csak meg az írónak a regény vázát. Utána lehet számolni. Cintra annyi kilométer távolságra van Lisszabontól, ahogy Kemény leírja, maga a város útikönyv részletének is eleme.

Fokozza a regény érdekességét az, hogy Portugália történetének fordulópontján játszódik a történet. Bár Camoēs a regény főszereplője, legalább annyira központi figura a tragikus sorsú Sebestyén király (1554–1578). Apja meghalt, mielőtt ő megszületett, gyermekként jutott a trónra 1557-ben. Rajongó, hitbuzgó katolikus volt, 1574-ben és 1578-ban Marokkó ellen, mint hódító és mohamedám állam ellen viselt háborút.

Kemény történelemismerete odáig terjed, hogy azt is leírja, hogy II. Fülöp spanyol király, akinek pontos, megbízható kémszolgálat volt, őva intette a fellelkesült, semmivel nem törődő ifjút a halálos kalandtól. Sebestyén seregét tönkreverték. Ő maga hősi halált halt.

A fiatal uralkodó holta után nemzeti hőssé, legendává emelkedett. 1580-ban II. Fülöp megszerezte Portugáliát, ahol később ál-Sebestyén járta az országot.

Papp Ferenc Kemény Zsigmondról szóló művében a következő (lehetséges) forrásokat nevezi meg:

A Nemzeti Társalkodóban a Camoësről szóló cikk.

Eördögh István Camoës című novellája. Megjelent az Athenaeum 1841-i első és második számában.

Tieck német szerző „Tod des Dichters” című, 1833-ban írt elbeszélése.

Halm Frigyes drámai költeménye, amelyet 1837-ben vittek színre a Burgtheaterben. (Halm műve Camoës utolsó napjait viszi színre.)

(Az, hogy Kemény egy Schafer nevű német történész Portugália története című művéből dolgozott, még érdekesebbé teszi a munkát, mert valószínű, hogy nem járt a helyszínen.)

Catharine de Atayde 15 éves, amikor Camoës megismerkedik vele. Érzelmektől fűtött, zárkózott, büszke lány, aki a hatalmas társadalmi rangkülönbségek ellenére szereti az alacsony sorból származó poétát.

Kemény 20 évet hagy ki a történetben. Ezt a merész fordulatot azért hajtja végre, hogy igazi témájához eljusson. Ilyen szerelem, amilyennel Catharina szereti Camoëst, csak a regényekben van. Ez az egyetlen öröm a poéta életében.

Kemény szerkeszteni tudása érvényesül a műben. A költő és vetélytársa: Pedro de Giron, a Fernando nevű szerzetes levelében, illetve elbeszélésében felváltva mozgatja előre a történetet. A regényíró „csúsztatásai” is szinte észrevétlenek. Például Catharinának legalább 40 felettinek kell lennie, ha az időrendet szigorúan vesszük.

Catharina gyermektelen, körülrajongott, hideg márványszobor lett. Férje, Pedro de Giron csak a társadalmi emelkedéshez használja fel, a hatalom kell neki, amit a gőgjében dermedt család rokonsága jelent. Más, olcsóbb nőkkel vigasztalódik akkor is, amikor tudja, Catharina nem csalta meg, mert nem érdekli senki a költőn kívül. Szerelmét (Luist) az örültek házában látják viszont, ahová azért került, mert összetépte a „kegyes” uralkodó 25 tallér évdíjat ígérő leiratát.

Kemény érezhető keserűséggel ecseteli a hazájáért talán legtöbbet áldozó költő és kicsinyes, megalázó környezet közötti ellentmondást. A Lusiadákat nem lehet terjeszteni. A költő nyomorán csak néger szolgája segít, aki koldul, ebből élnek. Camoës hamarosan belehal a megaláztatásba. Catharina zárdába vonul, a költőt a honfitársai elfelejtik...

A csonkaságában is befejezettség érzetét keltő mű több kérdést hagy az olvasóban. Miért maradt végül is a mű töredék? Olyan nagy volt – e az író íráskényszere, hogy ezt a feszültséget sokáig nem tudta fenntartani?

Valószínű, hogy az ihlet elillant a mű alkotása közben, kifulladt a végére és hirtelen zuhant alá, mint egy meglőtt madár...

Kemény egyéni sérelmét (viszonyatlan szerelmét Wass Ottilia grófnő iránt) irthatta ki magából. A másik téma – vagy a téma szélesebb távlata – a költő és a kor, a mű fennsége és a környezet kicsinyessége közötti ellentmondás kibontása megtörtént.

Camoēs és Catharina románca volt a lepel, ami alatt az egyéni fájdalmát általánossá lényegítve belopta a történetbe.

Jó lenne tudni, vajon a lusiádok mai utódai ismerik – e a pusztakamarási gróf és regényíró művét? Kutatásra érdemes feladat lenne annak felderítése, vajon hány regény született Luis de Camoësről?

II. Camoēs és Cervantes

Camoēs és Cervantes élete: Camoēs (1524–1580) nagyapja közismert és közkedvelt kültő volt. Élete főbb állomásai: szerelem egy főrangú udvarhölgy iránt, Centa ostrománál fél szemére megvakult, börtönben ült, 1533–70–ig afrikai és távol-keleti portugál gyarmatokon katonáskodott, 1555–ben Goa, 1558–ban Macaó volt az állomás. A Dél–Kínai tengeren hajótörést szenvedett és úszva mentette meg a munkáját. Eposza csak hírnevet hozott, pénzt nem.

Egymás ellentétei, annak ellenére, hogy mindketten invalidusok, lényegében nyomorékok.

Cervantes esetében a mű elfeledteti szerzője életét. (Nem a hiányérzet kompenzálása – e a mű?) Camoēs félszemű, Cervantes félkezű volt.

Miért Camoēs vált „a költő” megszemélyesítőjévé? Miért nem Cervantes? Mert nem volt sikeres? A személyisége? A sorsa?

Mi lehet a titok? Camoēs művét minden kultúrnyelvre lefordították. Magyarországon két ízben is. Cervantes regényének újabb kiadásai is ott sorjáznak a polcon. Valószínű ok az, hogy az átélhetőség foka más nagyságrendű, pláne tenger nélküli népnél.

Látszólag mindkettő egyetemes értékű. Ami Camoësnál a nemzeti hazafias túlsúly, az válik a mű elterjedésének gátjává. Szűk a mű hatásköre. A portugálok felfedezik Indiát. Ez a téma, de nem több. Az egyetemesség, az emberiség számára hasznosítható rész kevés és bizonyos fokig erőltetett.

Cervantesnél spanyol a téma, ill. Spanyolország. Jóval több az elvonatkoztatható eleme. A regény meséjén túli látszat és valóság, az emberi természet két típusa: az álmodozó és a realista. Az eszmék és a gyakorlat egymásnak feszülése. Eszmei magasság és földhöz ragadtság. Értelmezési tartománya végtelen: filmek, rajzok, metszetek készültek a téma alapján.

Eposzt az ír, aki ismeri a dolgokat és hisz bennük. A pikareszk regények paródiáját olyan ember írja meg, aki ismeri a dolgokat, de már nem hisz bennük. Comaēsnek nincs humora, Cervantesnek van. A Don Quijótét el lehet olvasni előtanulmányok nélkül is, a Luziádákat nem.

Mindketten ugynevezett „egykönyvű” írók. Cervantes sokféle verses műfajt művelt, színdarabírással is megpróbálkozott, de nem ezek őrizték meg nevét, hanem a

Don Quijote. A *Novelas Ejemplares* inkább kötelességből olvassák, akárcsak Madách többi drámáját *Az ember tragédiáján* kívül.

Ugyanazon kor, az úgynevezett „Aranyszázad” alkotásai: *Luziádok* 1572, *Don Quijote* 1606–1615.

Szerb Antal *A világirodalom története*-ben „a barokk” címszó alatt tárgyalja a költőt, *A megszabadított Jeruzsálem* „társaságában.”

„Szegény és félreismeret maradt mindhalálig, elhagyatva halt meg, a sorsüldözött költő mitoszává növekedve.”

„A kis nemzetek hazaszeretete erősebb hangot talál, mint a nagyoké, amelyeket jobban megosztanak a törzsi és táji partikulitások. Camoēs költeményében nyer irodalmi formát a kor egyik legfontosabb történelmi mozzanata, a Föld felfedezése, a fausti ember nagy expanziója a térben.”

Szerb Antal megemlíti azt, hogy nagyon sovány a mű meséje, majd rátér arra, amit leginkább kifogásol: „A magánélet és a lélek teljesen hiányzik az eposzból, tehát úgyszólván minden emberi érdekesség.”

Formailag Szerb a nagy mitológiai apparátust nehezményezi, amely főleg a mai, az efféle tudásról eleve leszoktatott olvasónak kolonccá teszi a mű olvasását.

Babits Mihály *Az európai irodalm története* című esszéjében, „A nemzeti irodalmak avval akarták nagyságukat és önállóságukat bizonyítani, hogy iparkodtak megteremteni a maguk külön Aeneisét, nemzeti eposzát. A portugál Camoēs eposza, a *Luziada* pedig hírnévre jutott a világirodalomban.

A téma a nagy felfedezők dicsősége, akik ez idő tájt kezdték meghódítani az ismeretlen világrészeket. Valóban világraszóló tárgyú, s egyben nemzeti, mert Vasco da Gama, a költemény hőse, portugál. Én nem olvastam a *Luziádát*, nem értek portugálul. A magyar fordítás rossz.”

III. Két fordító, egy eposz

A *Luziádát* először Greguss Gyula (1829–1869) fordította le magyarra. A fordító Greguss Ágost költő öccse volt, olyan joghallgató, aki fizikát is tanult. Az Evangélikus Gimnázium tanára, majd igazgatója volt. Fizikai tankönyveket is írt.

A *Luziádát* 1865-ben ültette át magyarra, ezen kívül fivére tanulmányairól is értekezett.

Az ő fordításával volt elégedetlen Babits...

Hárs Ernő 1984-ben kezdte fordítani le az 1102 stanzát. A költőről így emlékezik:

„Azok családjából való, akik a legtöbbet adták a hazájuknak s a legkevesebbet kapták érte cserébe.”

Hárs életrajzi jegyzetekkel hozza közelebb Camoēst. Éhség, szenvedély és kegyetlen sorsfordulatok. Ezek a főbb epizódok. 16 évi távollét után 1569-ben érkezett

vissza Lisszabonba, évjáradékát a szolgája koldulta össze. A műről imigyen szól a tolmácsolója:

„A világ 150 milliós portugálul beszélő közössége számára még mindig a *Lusiadák* a legfőbb szellemi összekötő kapocs.”

Camoões pedig a reneszánsz nacionalizmusával horizontálisan igyekszik a lehetőségek határáig kitágítani az ismert világ körét.”

Nincs benne egy személyes főhős és egy személyes ellenfél. A nyelv: „fordulatok tömörsége, bonyolult mondatépítkezés.”

A *Lusiadák* nem könnyű olvasmány. Bele kell élni magát az olvasójának más népek gondolatvilágába, megismerni és elfogadni a hagyományait, (legalább könyvszinten) átvenni gondjait.

Írójuk élete és műve példa és tanulság. A mai Camoões csak azért is közel(ebb) állhat hozzánk, mert egy magyar író a róla szóló regényben a maga lelkét lehelte bele a történetbe, így, ebben a kettős ragyogásban elevenítette fel ködbevesző alakját.

A *Lusiadák* és Camoões azt is mutatják, hogy az irodalom, a költősors példája olyan mint a portugáloknál a tenger. Maga az egyetemesség. A végtelenség...

BIBLIOGRÁFIA

BABITS MIHÁLY: *Az európai irodalom története*. Szépirodalmi. Bp. 1979.

Tollharcok. Irodalmi és színházi viták. 1830–1947. Szépirodalmi. Bp. 1981.

A magyar irodalom története. Kossuth. Bp. 1982. A regény útja a romantikától a realizmushoz. 202–205.

HÁRS ERNŐ Fordítása *Luis de Camoes. A Lusiadák*. Európa. Bp. 1984.

PAPP FERENC. *Báró Kemény Zsignond*. Akadémiai. Bp. 1922. 249–252.

LEBEN UND ILLUSION. DAS ANDENKEN DER PORTUGIESER

Die Arbeit besteht aus drei Teilen. Im ersten Teil sucht der Verfasser eine Antwort auf die Frage, was den ungarischen Romancier des 19. Jahrhunderts, Zsigmond Kemény dazu bewog, das Thema seines Romans *Leben und Illusion* aus der portugiesischen Geschichte zu schöpfen, sowie das tragische Schicksal des Dichters Camões in den Mittelpunkt zu stellen.

Der zweite Teil zieht zwischen zwei Werken des goldenen Zeitalters Spaniens, *Lusiada* und *Don Quijote*, bzw. deren Autoren, Camões und Cervantes eine Parallele.

Schließlich werden die ungarischen Übersetzungen des portugiesischen Epos unter die Lupe genommen, und dabei wird betont, in welchem Maße die moderne Übersetzung von Ernő Hárs gelungener sei als die erste ungarische Übertragung im 19. Jahrhundert.